

Натисніть тут, щоб

КУПИТИ КНИГУ НА САЙТІ

або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

Є.Ф. Шевченко

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Факультативний курс

7 клас

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 81'373:811.161.2
ББК 81.2-3Укр
Ш 37

Шевченко Є.Ф.

Ш 37 Лексика української мови. Факультативний курс. 7 клас. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2013. — 144 с.

ISBN 978-966-10-2021-3

Посібник містить методичні розробки факультативних занять курсу «Лексика української мови» за програмою, рекомендованою Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України.

Матеріал посібника можна використати на уроках української мови під час вивчення лексики та в позакласній роботі під час проведення свят рідної мови.

Для вчителів-словесників, студентів філологічних факультетів, шанувальників рідного слова, для всіх, хто хоче удосконалювати свою мовленнєву культуру.

УДК 81'373:811.161.2
ББК 81.2-3Укр

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

Навчальне видання

ШЕВЧЕНКО Євгенія Феодосіївна

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
Факультативний курс
7 клас

Головний редактор *Богдан Будний*

Редактор *Надія Бульчак*

Художник *Володимир Басалига*

Комп'ютерна верстка *Нелі Домарецької*

Підписано до друку 10.02.2013. Формат 70x100/16. Папір друкарський.
Гарнітура Times. Умовн. друк. арк. 11,61. Умовн. фарбо-відб. 11,61.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-19-66; 52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-2021-3

© Навчальна книга — Богдан, 2013

ВСТУП

Рідна мова розкриває людині велич і красу світу. Чим багатшим і різноманітнішим є словник мовця, тим точніше він висловлює свої думки. Вивчення лексикології збагачує активний словник учнів, сприяє формуванню високого рівня культури мовлення.

Основним підходом до вивчення лексикології є вивчення словникового запасу рідної мови з погляду стилістичного вживання та призначення слів у мовленні. Це допоможе учням відповідально ставитися до вибору та вживання кожного слова, розуміти його виражальні можливості.

У процесі засвоєння знань з лексикології передбачається оволодіння нормами сучасної української літературної мови: лексичними, стилістичними, правописними.

Основна мета факультативного курсу з української мови — сприяти засвоєнню учнями лексики рідної мови відповідно до норм сучасної української літературної мови, формувати вміння та навички доречно вживати слова в мовленні з урахуванням їхніх стилістичних особливостей, збагачувати словниковий запас школярів.

Завдання факультативного курсу:

- ♦ дати ґрунтовні та систематичні знання про слово як одиницю мови, лексичне значення слова, групи слів за значенням;
- ♦ дати уявлення про склад української лексики за її походженням, а також про історичні зміни у складі лексики сучасної української літературної мови;
- ♦ поповнити, уточнити й активізувати словниковий запас учнів, сформувати вміння користуватися лінгвістичними словниками та довідниками;
- ♦ навчити доречно, правильно вживати слова рідної мови з урахуванням мети та ситуацій спілкування, сприяти оволодінню учнями українським мовленнєвим етикетом;
- ♦ виховувати потребу у вивченні рідної мови, в удосконаленні власного мовлення.

Факультативний курс з української мови для 7-х класів розраховано на викладання протягом навчального року (34 год., одне заняття на тиждень).

**Орієнтовне календарно-тематичне планування занять курсу
7 клас**

Пор. №	Зміст програмового матеріалу	К-сть год	Дата
ВСТУП (1 год)			
1	Предмет вивчення лексикології. Словникове багатство української мови.	1	
СЛОВО ЯК ОДИНИЦЯ МОВИ (4 год)			
2	Слово як одиниця мови. Слово і предмет. Слово і поняття. Лексичне значення слова.	1	
3–5	Слова однозначні та багатозначні. Багатозначність слова (полісемія). Типи перенесення значень: метафора, метонімія. Зв'язок між значеннями слова.	3	
ТИПИ СЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ (8 год)			
6, 7	Омоніми. Джерела омонімії. Словник омонімів. Міжмовні омоніми. Омонімія та полісемія. Омоформи, омографи, омофони.	2	
8	Пароніми. Словник паронімів.	1	
9–11	Синоніми. Синонімічний ряд. Джерела синонімії. Словник синонімів. Абсолютні та неповні синоніми. Лексичні та контекстуальні синоніми. Стилістичне використання синонімів. Синонімія і полісемія. Евфемізми. Перифрази.	3	
12, 13	Антоніми. Основа антонімічного протиставлення слів. Словник антонімів. Різнокореневі та однокореневі антоніми. Загальномовні та контекстуальні антоніми. Стилістичне використання антонімів. Оксюморон. Антитеза.	2	
СКЛАД ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ЗА ІІ ПОХОДЖЕННЯМ (4 год)			
14, 15	Власне українська лексика. Лексичні засвоєння зі слов'янських і неслов'янських мов. Старослов'янзми, їхні стилістичні функції.	2	
16, 17	Інтернаціональна лексика у складі української літературної мови. Кальки.	2	
СКЛАД ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ЗА АКТИВНІСТЮ ВЖИВАННЯ (5 год)			
18–20	Застарілі слова: архаїзми та історизми. Стилістичне використання застарілих слів.	3	
21, 22	Неологізми, способи їх творення. Загальномовні й художньо-індивідуальні неологізми, їх використання в різних стилях.	2	
СКЛАД ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ СТИЛІСТИЧНОГО ВЖИВАННЯ (9 год)			
23–25	Лексика міжстильова і співвідносна з певними стилями. Розмовна і книжна лексика. Суспільно-політична лексика. Наукова лексика. Терміни. Виробничо-професійна лексика.	3	
26, 27	Офіційно-ділова лексика. Канцеляризми. Штампи.	2	
28, 29	Лексика загальноповивана і лексика обмеженого вжитку. Діалектизми. Професійні слова. Жаргонізми.	2	
30, 31	Розширення меж використання лексики, співвідносно з певними стилями. Нейтральна та емоційно забарвлена лексика.	2	
32, 33	Лексикологічний розбір слова.	2	
34	Підсумкове заняття.	1	

Учитель _____
Клас _____
Дата _____

**Зауваги
та доповнення**

ЗАНЯТТЯ 1

Наші порадики — словники.

Предмет вивчення лексикології. Словникове багатство української мови.

Мета: ознайомити учнів із предметом вивчення лексикології, її розділами, зі словниковим багатством української мови, виховувати любов до рідного слова.

*У нашій мові кожне слово,
Неначе золотий янтар,
Бо кожне слово в нашій мові —
То Божий дар!*

І. Цюпа

Хід заняття

I. Ознайомлення з програмою факультативу, метою.

II. Вивчення нового матеріалу.

1. Вступне слово вчителя.

Мова — найкоштовніший скарб народу, найцінніше надбання. Мова єднає різні покоління людей, передається як заповіт, як найдорожча спадщина. Слово — посланець з минулого в сьогодення і з сьогодення в прийдешнє.

«Перед Словом усі рівні, як перед світом: перед небом, сонцем, землею... І мова на кожен народ одна... Проте у кожного суцього на землі свій голос, свій тембр, своє інтонаційне забарвлення» (П. Мовчан).

Українська мова — одна з найрозвиненіших у світі. Вона має величезний лексичний фонд, багату синоніміку. **Лексика** (від *грецьк.* *lexis* — слово) — це сукупність слів певної мови, її словниковий склад.

Розділ мовознавства, що вивчає лексику, називається **лексикологією**.

Предметом вивчення лексикології є:

- ◆ значення слова як самостійної одиниці мови;
- ◆ групи слів за значенням;
- ◆ процеси, що відбуваються у словниковому складі мови;
- ◆ особливості вживання слів.

Учитель _____
Клас _____
Дата _____

Зауваги
та доповнення

ЗАНЯТТЯ 16-17

Вічні мандрівники.

Лексичні засвоєння з інших мов. Кальки. Інтернаціональна лексика в складі української літературної мови.

Мета: поглибити знання учнів про типи лексичних запозичень, формувати вміння користуватись словником іншомовних слів, визначати основні типи помилок у вживанні чужомовних слів, розвивати вміння самостійно мислити, вести дискусію і обстоювати свою думку.

*І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Т. Шевченко*

Хід заняття

I. Вступне слово вчителя.

На думку мовознавців, в українській мові близько 10 відсотків запозичених слів. Слова називають вічними мандрівниками. Їх шляхи були непростими. Проходячи через мови-посередники, запозичувані слова зазнавали змін: оновлювався до невпізнання їх звуковий одяг, деякі приходили до нової батьківщини із зовсім новим значенням, набути протягом тривалої мандрівки, а старе значення губилось десь напівдорозі.

Пристосовуючись до нової мови, слова починали жити за законами тієї мови, в якій оселились. Звукові й структурні зміни в словах висвітлюються в етимологічних словниках, де, крім первісного значення і походження слова, подаються й ті звукові зміни, що відбулися в слові по дорозі до нас.

Наука, що вивчає первинне значення слова, називається **етимологією** (по-грецькому етимон — «істина»). Завдання етимології — пояснити походження і значення слів через зіставлення його зі спорідненими словами. І уявляється це слово вічним мандрівником, припорошеним пилом чужих доріг...

II. Проблемне запитання.

Чи є у світі абсолютно «чисті» мови, вільні від запозичень?

VII етап — «Орфографічна хвилинка».

Запиши правильно!

На картках командам запропоновано слова, які потрібно записати правильно.

Для 1-ої команди	Для 2-ої команди
Багато/барвний суспільно/небезпечний біло/хвостий густо/зелений віце/прем'єрський кислувато/солодкий різно/кольоровий синьо/жовтий	Всесвітньо/відомий науково/технічний естрадно/цирковий густо/посаджений західно/європейський давньо/минулий середньо/вічний радіо/телевізійний

VIII етап — «Увага — стиль!»

1. Визначити стиль тексту.

Для 1-ої команди	Для 2-ої команди
<p>Мова — це найдорожчий скарб, переданий нам сотнями попередніх поколінь, ззеліяний у пісні, у переказі, у приказці. Люби свою мову, плекай її і дбай про неї. Користуйся нею, оберігай її, передай її, збагачену і ще більш розвинену, своїм дітям і онукам, а вони передадуть наступним поколінням.</p> <p style="text-align: right;"><i>М. Шумило</i></p> <p>2. У якому стилі можна використати подані словосполучення? <i>Згідно з розпорядженням, відповідно до постанови, після закінчення строку повноважень.</i></p>	<p>Не судить ближнього, щоб вас не судили. Не судитиме вас Бог так, як ви судите інших. Бог відміряє вам стільки ж, скільки ви відміряли іншим. Чому ви бачите скалку в оці брата свого, а колоди у власному оці не помічаєте? Лицеміри, витягніть спершу колоду з ока свого, а тоді побачите, як ліпше вийняти скалку з ока братового.</p> <p>2. У яких стилях використовують подані емоційно забарвлені слова? <i>Зіронька, ластів'ятко, дитинонька, малесенький, спатоньки.</i></p>

IX етап — «Знайди потрібне слово!»

Дібрати літературні відповідники до діалектних слів.

Для 1-ої команди	Для 2-ої команди
Чічка газда вуйко бульба кадушка зиговиця верета кошуля рискаль барвистка хутко мочар	Мандибурка легінь файний коновка пічкур цяцька гойно катрага хідник в'язан цвигати плай

X етап — «Поєднай слова!»

З якими словами поєднуються слова-пароніми?

Для 1-ої команди	Для 2-ої команди
Особистий — особовий (речі, посвідчення, справа, охорона)	Управління — правління (виробництвом, президентське, житлове, кооперативу)
Економічний — економний (криза, проект, чоловік, витрачання коштів)	Тактовний — тактичний (допомога, план, зауваження, удар)

ХІ етап — «Декламатор»

Слово про слово

Читання поезій про мову (завдання дають наперед).

II. Підведення підсумків турніру. Визначення переможців.

III. Заключне слово вчителя.

Рідне слово — невичерпне джерело. Воно дає нам можливість спілкуватися, є нашим оберегом. Пам'ятайте слова Василя Сухомлинського: «Багата мова — багатий духовний світ, розвинуте почуття краси слова — висока моральна культура». Відкривайте і бережіть скарби рідного слова!»

Використана література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К.: Ірпінь. Перун, 2005.
2. Етимологічний словник української мови. У 7 т. — К.: Наукова думка, 1982.
3. Зубков М. Сучасна українська ділова мова. — Х.: Весна, 2010.
4. Коваль А. Слово про слово. — К.: Радянська школа, 1986.
5. Короткий тлумачний словник української мови. — К.: Радянська школа, 1978.
6. Матвієнко А. Рідне слово. — К.: Просвіта, 1994.
7. Народ скаже — як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки. — К.: Веселка, 1971.
8. Пономарів О.Д. та ін. Сучасна українська мова. Підручник. — К.: Либідь, 2001.
9. Словник антонімів. Уклад. Л.М. Полюга. — К.: Радянська школа, 1987.
10. Словник іншомовних слів. За ред. О.С. Мельничука. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977.
11. Словник літературознавчих термінів. М. М. Лесин, О.С. Пулинець. — К.: Радянська школа, 1971.
12. Словник паронімів української мови. Д. Гринчишин, О. Сербенська. — К.: Освіта, 2008.
13. Словник синонімів української мови. У 2 т. — К.: Наукова думка, 2001.
14. Степанюк М. Лексикографія української мови. Навчально-методичний посібник для 9 класу, 2007.
15. Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004.
16. Чак Є. Барви нашого слова. — К.: Радянська школа, 1989.
17. Чак Є. Мандрівка в Країну Слова. — К.: Веселка, 1986.
18. Шевчук С.В. Українське ділове мовлення. — К.: Літера, 2000.

Зміст

Вступ	3
Заняття 1. Наші порадики — словники. Предмет вивчення лексикології. Словникове багатство української мови.	5
Заняття 2. Спочатку було слово. Слово як одиниця мови. Слово і предмет. Слово і поняття. Лексичне значення слова.....	11
Заняття 3-4. Рідні, але різні. Слова однозначні й багатозначні. Багатозначність слова (полісемія).	15
Заняття 5. А слово народжує слово... Типи перенесення значень слів: метафора, метонімія, синекдоха.	19
Заняття 6-7. Слова-тезки. Омоніми. Омонімія та полісемія. Джерела омонімів..	27
Заняття 8. Зовні схожі — різні ми... Пароніми. Словник паронімів.	35
Заняття 9-11. Слова-побратими. Синоніми. Синонімічний ряд. Джерела синонімії. Словник синонімів.	41
Заняття 12-13. Непримиренні слова. Основи антонімічного протиставлення слів. Антитеза. Оксюморон.	51
Заняття №14-15. Зіницями прасловенятка. У слові просвічує слово. Склад української лексики за її походженням. Власне українська лексика. .	59
Заняття 16-17. Вічні мандрівники. Лексичні засвоєння з інших мов. Кальки. Інтернаціональна лексика в складі української літературної мови.	69
Заняття №18-20. Епоха в слові ожива. Склад лексики української мови за активністю вживання. Застарілі слова: архаїзми та історизми. Стилістичне використання застарілих слів.	77
Заняття 21-22. Нове життя нового прагне слова... Неологізми. Загальномовні й художньо-індивідуальні неологізми.	87
Заняття 23-25. Це таємниче слово «стиль»... Склад української лексики з погляду стилістичного використання. Лексика міжстильова і співвідносна з певними стилями. Суспільно-політична, наукова лексика. Терміни. Виробничо-професійна лексика.....	93
Заняття № 26-27. Офіційно-ділова лексика. Канцеляризми. Штампи.....	103
Заняття № 28. Пасинки мови чи рідні діти? Лексика обмеженого вжитку. Діалектизми.	113
Заняття № 29. Лексика обмеженого вжитку. Професіоналізми. Жаргонізми..	121
Заняття №30-31. Розширення меж використання лексики, співвідносно з певними стилями, нейтральна та емоційно забарвлена лексика.....	127
Заняття № 32-33. Лексикологічний розбір слова.....	137
Заняття № 34. Підсумкове заняття. Мовознавчий турнір.	139
Використана література	143